

Heldagsprøve i historie og filosofi 2

Tyskland og ansvaret for krigen

Tyskland skammer seg over andre verdenskrig. Skammen sitter så dypt i Tysklands historie og identitet at skammen fortsatt står sterkt over 70-år etter at krigen ble ferdig. Tyske turister blir hetset på ferie, tyske elever blir mobbet og Tyskland latterliggjøres for sin historie. Fram til Auschwitz-prosessene på 60-tallet hadde Tyskland satt lokket på historien sin ved å fortrenge den. Per i dag derimot, ser vi Tyskland håndtere historien sin på en helt annen måte. Skammen har nemlig nådd de grader at Tyskland har påtatt seg ansvaret for hundrevis av tusener av flyktninger fra Midtøsten for å kompensere for deres forfedres handlinger. I tillegg er det nærmest en oversvømmelse av minnesmerker fra krigen i Tyskland, men hvorfor. Er det ikke urimelig å påtvinge mennesker som ikke engang levde under krigen et ansvar for den? Hvorfor soner tyskere straffen for nazistenes krigsforbrytelser? Har tyskerne ansvar for andre verdenskrig?

Tyskernes skam eksisterer mer som et kulturelt trekk, enn en utvei fra *skylden* som nazistene har i krigen. Skammen har mistet sin hensikt, da tyskere føler en kollektiv skam for en minoritets handlinger. Skammen er så innbrent i Tysklands kultur, og særlig historien, at den har blitt en del av den tyske *identitet*. På samme måte som Tysklands fortid kjennetegnes med krig, kjennetegnes nåtiden med skam. For å bedre forstå sammenhengen mellom Tysklands identitet, historie og *ansvar* for krigen, kan vi se lenger inn i hva Tysklands identitet egentlig består av.

Ricœur om identiteten, narrativet og historien

Filosof Paul Ricœur har formulert en teori som kan brukes til å bedre forstå Tysklands identitet og dens forhold til krigen. Ricœurs presenterer hva han kaller den «narrative identitet». Han mente nemlig at identiteten springer ut av et samspill mellom fortidens handlingsløp og vår egen fortolkning av den. Han deler identiteten i to; sammehet (*idem*) og selvhet (*ipse*). Sammeheten deles i to: kvantitativ sammehet (uerstattelig identitet knyttet til en tings selvhet) og kvalitativ sammehet (erstattelig identitet knyttet til en tings legemlige egenskaper). Selvheten derimot, er identiteten knyttet til det å være et «jeg» - identiteten som befinner seg i en selv. I praksis skaper individer identiteten sin gjennom et hermeneutisk samspill mellom sammeheten og selvheten slik det framgår av Ricœur. Identiteten skapes

gjennom å la selvheten tilegne seg vaner, verdier og normer fra sammeheten. Begrepet «narrativ identitet» kommer av hvordan Ricœur mener selvheten konstruerer et sammensatt handlingsløp som består av ens egne opplevelser – en identifiserer seg med narrativet i fortiden sin. Dette gjelder også framtid, da en kan identifisere seg med et narrativ en ønsker å oppnå i fremtiden. For å knytte dette til Tysklands historie kan en se Ricœurs teori i lys av andre historieteorier.

I *Den historiske tekst som litterær kulturgjenstand* (1974) formulerer historiker Hayden White en teori om hva han kaller «emplotment». Emplotment er integreringen av skjønnlitterære virkemidler i historien når den skal fortelles - vi setter historien i et plot. White mente, med utgangspunkt i teorien sin, at enhver historie kan settes inn i en komisk, tragisk, ironisk eller romantisk kontekst, alt basert på historikerens «innfallsvinkel» og «fokuseringsområde». Whites emplotment bærer likheter med Ricœurs narrativ. Både Ricœurs selvhet og Whites emplotment innebærer å trekke røde tråder for å gi historien mening, en mening som knytter nåtiden og fortiden sammen. Ricœurs narrativ blir altså et emplotment av selvhets opplevelser. Sammen med Edward Hallett Carrs historieteori, kan vi se knytningene mellom Ricœur og historien bli enda sterkere.

Carrs teori om historien blir forklart i *Hva er historie?* (1961). Historikere tolker fortiden ut ifra sin egen samtid ifølge Carr – historien blir et samspill mellom nåtid og fortid. Han skiller mellom «historiske fakta» og «fakta om fortiden». Historiske fakta er fakta med en betydning for historien, mens fakta om fortiden er fakta uten betydning. Poenget til Carr er at historikere selv avgjør hvilke fakta som skal anses som historiske. Historien springer altså ut av historikerens subjektive tolkning av historien, hvilket gjør historiens *sannhet* relativ. Den treffende likheten mellom Carrs og Ricœurs teori, er hvordan både Carrs historiker og Ricœurs selvhet benytter seg av samtiden for å fortolke fortiden. På samme måte som historien består av en subjektiv tolkning av historikeren, består den narrative identitet av selvhets fortolkning av narrativet.

Ved sammenlikning, framstår Ricœurs teori som en videreutvikling av Whites og Carrs. Det eneste som adskiller teoriene deres er at Ricœurs teori omhandler identitet, mens Whites og Carrs omhandler historien. Teoriene samsvarer til såpass tilstrekkelig grad at de fullfører hverandre mer enn de motsier hverandre. Ved å forstå teoriene til Carr, Ricœur og White, framgår det at historieteori og identitet ikke burde fullstendig adskilles, da de står i et konstant samspill med hverandre. Ricœurs teori blir dermed anvendbar for både dannelsen av ens egen

identitet, samt et individs forståelse av historien sin. Ricœurs teori om den narrative identitet vil dermed være grunnlaget for å forstå Tysklands historie, identitet og ansvar for andre verdenskrig.

Grunnlaget for Tysklands narrativ

Tysklands historie har gjort dem til den de er i dag. Slik Ricœurs selvhet *narrativiserer* fortiden for å skape en narrativ identitet, *narrativiserer* Tyskland fortiden sin for å skape sin egen. Vi ser gjennom skammen som tyskerne føler, minnesmerkene som Tyskland lager og politikken som Tyskland fører, at samtiden deres er formet ut ifra fortiden deres. Narrativet som Tysklands selvhet identifiserer seg med forteller en historie hvor Tyskland er skurken. Her ser vi hvor skammen har sine røtter. Skammen som tyskerne føler er altså ikke annet enn en del av narrativet som de selv har skapt. I og med at skammen skapes gjennom Tysklands selvhets fortolkning av narrativet, er det lite som tyder på at skammen som unge tyskere føler ikke er selvpåført. Her kan det også stilles etiske spørsmål til hvorvidt skammen *burde* tilhøre unge tyskere. En ser at nettopp dette – Tysklands skam - er et perfekt eksempel på Ricœurs narrativitetsteori i praksis. Tyskernes selvhet knyttet krigen så tett til seg selv at skammen ble en del av Tysklands *identitet*.

Skammen og dens etikk

For Ricœur, var den narrative identitet like mye et etisk prosjekt som et teoretisk et: «I et bevisst etisk perspektiv [...] er ideen om å samle livet i form av en fortelling tenkt å skule tjene som støttepunkt mot det ‘gode’ liv [...]». Ricœurs poeng er at selvhets narrativ, med utgangspunkt i etikken, er konstruert med et ønske om å ende positivt. Her forstås det at teorien gjelder like mye for narrativisering av fortiden som narrativisering av framtiden, ettersom en identifiserer seg både med narrativet en konstruerer om sin egen fortid og framtid.

Tysklands selvhet ble konstruert gjennom narrativiseringen av fortiden og framtiden, hvilket har avgjort hvordan de handler i samtiden sin. Da Tyskland i 2015, under Merkels liberale innvandringspolitikk, åpnet grensene for over 300.000 asylsøkere (Tjernshaugen. K) var det et soleklart forsøk på å ta ansvar for historien sin. Naziregimets nådeløse sorteringspolitikk mot sosiale- og etniske minoriteter står i direkte kontrast med hvordan Tyskland i 2015 hjalp flyktninger fra Midtøsten, da de også er en etnisk minoritet i Europa. Flyktningkrisen var en gyllen anledning for Tyskland til å vise at de ikke lenger assosieres med naziregimet. Forsøket var dermed å ta ansvar for historien ved å gjøre det stikk motsatte av hva

naziregimet gjorde. Tyskland har forsøkt å sette seg selv i et nytt, framtidig narrativ hvor de ikke lengre er nazister, men heller en liberal nødhjelp. Slik Ricœurs narrative identitet forstås, vil dette kun være én av en rekke ganger Tyskland vil handle ut ifra sin historie.

Slik Ricœur mener narrativet styres av etikk, kan ses i lys av Tysklands handlinger. Skammen som tyskerne føler kommer av allmennviljens etikk – det er åpenbart at nazistenes krigsforbrytelser var forferdelige. Dersom vi veier opp Tysklands historiske etikk er det klart at de hadde en gjeld å betale etter andre verdenskrig. I og med at Tyskland betaler denne gjelden ved å utføre handlinger som er etisk *gode*, har Ricœur rett i at narrativet konstrueres ut ifra etikken, ettersom Tyskland narrativ gjør nettopp det.

Selvpåført skam

Som tidligere nevnt, stilles det spørsmål til hvorvidt tyskerne har *ansvar* for andre verdenskrig. Her bør en også spørre; hva er ansvar? Jeg mener ansvaret er et krav om å gjøre opp for handlinger som allmenheten forstår en som skyldig i. Her avgjør allmennheten hva som er etisk rett og galt, ettersom å «gjøre opp» for noe innebærer at en negativ handling veies opp med en positiv en. Her stilles det avgjørende spørsmålet; hvem har ansvar? Det er et vanskeligere spørsmål i dybden enn på overflaten, da det må besvares i lys av ens subjektive forståelse av skyld, etikk og ansvar. Når det gjelder Tyskland, vil jeg påstå at ansvaret tyskerne tar i dag kommer mer av en oppfunnet arveskyld, enn et fornuftig ansvar. Tyskland kan ikke sies å enda ha ansvar for krigen, da ansvaret de tar springer ut av narrativet de selv har skapt.

Slik Tysklands første etterkrigsresident, Theodor Heuss, formulerte det; har tyskerne kun en kollektiv skam, ettersom en ikke kan ta skyld for noe en ikke har direkte ansvar for. Det blir dermed uklart om Tyskland *burde* ta ansvar for historien slik de gjør, da nåtidens tyskere ikke assosieres med naziregimet. Med utgangspunkt i Heuss' påstand, mener jeg tyskerne ikke burde ta ansvar slik de nå gjør. Det har seg slik at ytterst få tyskere *faktisk* kan sies å være ansvarlige for krigen. Tysklands *ansvar* for krigen er dermed ikke annet enn selvpåført, hvilket underbygges av narrativet Tyskland har gitt seg selv. Tyskland hadde riktig nok skyld i krigen på 1940-tallet, men per i dag kommer tyskernes ansvar ikke av annet enn en selvpåført skam. Det kan altså ikke med rimelighet sies at Tyskland fortsatt har ansvar for andre verdenskrig.

Erindring

Erindring er også et svært sentralt tema. Tyskland har tross alt omgjort Berlin til erindringshovedstaden. Monumenter og minnesmerker er spredt over hele Tyskland og Europa. F.eks. er det ingen mangel på snublesteiner i Stavanger eller i Berlin. Erindring er én av måtene Tyskland håndterer historien sin på. Det blir noenlunde ironisk å hevde at Tyskland burde erigere minnesmerker, samtidig som en hevder de ikke er ansvarlige for krigen, men det er nettopp det jeg gjør. Faktisk, kunne en sagt at å erigere såkalte «denkmals» er en del av det å sette seg selv i et nytt narrativ. Ved å minnes fortiden sin, tar Tyskland avstand fra den – de understreker at *de ser ned* på naziregiments handlinger og at de ikke ønsker å assosieres med dem. Jeg mener derfor at dersom Tyskland virkelig ønsker å skape et nytt narrativ og en ny nasjonal identitet, er erindring ikke annet enn en del av å gjøre det.

Tysklands plot

Narrativet som Tyskland har skapt etter Ricœurs teori demonstrerer Whites emplotment i praksis. Som tidligere nevnt, mente White det er sentral at historikere kan sette enhver historie inn i en komisk, ironisk, romantisk eller tragisk kontekst. Jeg mener Tysklands nye narrativ er et forsøk på å omgjøre historien sin fra tragisk til romantisk. Da naziregimet ble beseiret i 1945 forsvant grunnlaget for å romantisere jødeforfølgelsen og nazistenes ariske utopi. Isteden, ble nazistenes romantiske fortelling erstattet med en tragisk en. Tysklands historie ble dermed tragisk. Til tross for dette, viser Tyskland et ønske om en *ny* historie og en *ny* identitet i det de lager minnesmerker og hjelper asylsøkere. White mente at en histories kontekst ble avgjort av historikerens «innfallsvinkel» og «fokuseringsområde» - det Tyskland nå ønsker å gjøre er å skape fokuseringsområder som ikke er tragiske, men heller romantiske. De vil danne grunnlag for å skrive en ny historie om Tyskland, hvilket underbygger Whites teori om plottet som skaper i historien.

Plottets relativitet – historien usannhet

Whites og Carrs historieteoriene kan sies å stemme overens med virkeligheten, men samtidig som teoriene er et forsøk på å forklare historien, forvansker de den også. Dette kommer av at fortiden er konstant, ufravikelig og uendelig. Slik Ricœur formulerte det, er fortiden en «nødvendighet» og fremtiden en «mulighet». Ifølge Whites og Carrs teorier er det i hovedsak opp til historikeren å fortolke historien. Ved å gi historikeren makt til å relativisere historien,

forsvinner nøyaktigheten og sannheten bak den. Dette leder meg til å mene at så snart mennesket blir *historieskapende* relativiseres historien, eller slik White formulerte det:

«I dette ligger at når det fiktive element – eller den mytiske plotstrukturen – opplagt er til stede, opphører historie å være historie og blir heller en bastardgenre, et produkt av en union mellom historie og poesi.» (White. H, 1974).

Jeg mener dette er grunnlag for å stille spørsmål til hvor sant historiefaget egentlig er, i tillegg til om historiefaget inneholder sannhet i det hele tatt. En behøver ikke særlig mye mer enn Carrs teori om at historien er et evig samspill mellom fortid og nåtid for å svare på dette spørsmålet. Hva legger en så i nåtid? Jo, nåtiden er samtidens konstante forandring, en forandring som er ufravikelig og uendelig. I og med at nåtiden konstant reiser igjennom tidens løp, holder fortiden en evig dialog med en ny samtid som konstant forandres. Dette betyr at Carrs teori innebærer at historien er like relativ som tiden selv. Likevel, stritter dette imot hvordan fortiden eksisterer som en uendelig sannhet. Dette underbygger skillet som skapes mellom fortid og historie, hvilket fører meg til å mene at det overhodet ikke eksisterer en historisk sannhet i historiefaget.

Krig som ledetråd

Den liberale bølgen fra 1900-2000 har vært kraftig motivert av krigens forferdeligheter. Nazismenes sorteringsprosjekt har på ironisk vis endt opp i et liberalt frigjøringsprosjekt for Europa. Etter andre verdenskrig endret Europas forhold til blasfemi, homofili og mental lidelse seg radikalt, da alle europeiske land ønsket å fraskrive seg alle relasjoner til nazistregimets sorteringspolitikk. Ettersom sosialliberalismens framvekst og nasjonalsosialismens fall har vist seg til å være bra for Europa, kan det sies at andre verdenskrig har hjulpet oss.

Jeg vil beskrive andre verdenskrig som en lærepenge. Aldri før har verden sett et så dominerende og diktatorisk regime som naziregimet. Hadde det ikke vært for andre verdenskrig, kunne vårt første møte med et fascistisk diktatur vært enda verre. Europas liberale bølge er som sagt ledet av et kollektivt hat mot nazismen. En kan dermed si at vi har lært noe av andre verdenskrig. Mange lærepenger fra Hitlers regjering kan brukes også den dag i dag. Kanskje viktigst er hvordan en bør unngå å stemme på retorikere, framfor politikere, eller hvordan sorteringspolitikk bør unngås. I tillegg har Tysklands politikk siden

1945 basert seg i stor grad på å *avvike* fra nazismens politikk. Andre verdenskrig demonstrere soleklart at historien *kan* brukes til å forme samfunnet, men *burde* den det.

Ettersom historien relativiseres, er det grunnlag for å si at en må i alle fall være forsiktig med hvordan en bruke historien for å utforme samfunnet. For meg er andre verdenskrig et så soleklart eksempel på politikk en burde unngå, at det ikke behøves å diskutere om den burde unngås eller ikke. Hovedregelen blir dermed at historien ikke burde brukes for å innrette samfunnet, men mindre det er åpenbart at den burde det. Diskusjonsverdige historikk kan diskuteres fram til en rimelig konklusjon er funnet, mens nazismen demonstrere hvordan historien også kan lære oss hvilke grunnleggende verdier vi burde bevare og forkaste.

Kildeliste:

Aftenposten innsikt: <http://www.aftenposteninnsikt.no/viten/det-lange-oppgj-ret-0>, hentet 7.12.2018. Fra utgave: 1 / januar 2015

Berggrav, Silje 10.2008: «Alltid en skam å være tysk?», Aftenposten innsikt <http://www.aftenposteninnsikt.no/52008/alltid-en-skam-%C3%A5-v%C3%A6re-tysk>, hentet 18.11.2015

E. H. Carr. *Hva er historie?* (1961)

Tjernshaugen. K. *Her er grafene som forklarer asylåret 2015*, <https://www.aftenposten.no/norge/politikk/i/wAjA/her-er-grafene-som-forklarer-asylaaret-2015>, hentet: 09.12.2019.

White. H. *Den historiske tekst som litterær kulturgjenstand*, (1974)